HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA YORDAMCHI SO'ZLAR

Axmatova Dilrabo
Termiz davlat pedagogika instituti Tillar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 409-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur mavzu hozirgi o'zbek adabiy tilida yordamchi so'zlarning o'rni va ahamiyatini yoritadi. Yordamchi so'zlar mustaqil lug'aviy ma'no anglatmaydigan, lekin gapdagi so'zlar va gap bo'laklari o'rtasidagi grammatik hamda mazmuniy munosabatlarni ifodalovchi til birliklaridir. Ushbu mavzuda yordamchi so'zlarning turlari — ko'makchi, bog'lovchi va yuklamalar, ularning grammatik xususiyatlari hamda nutqdagi vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, yordamchi so'zlarning adabiy til me'yorlarini shakllantirishdagi roli misollar asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: yordamchi so'zlar, ko'makchi, bog'lovchi, yuklama, hozirgi o'zbek adabiy tili, grammatik vosita, gap bo'laklari, sintaksis, til birliklari, nutq madaniyati.

Аннотация: Данная тема посвящена освещению роли и значения служебных слов в современном узбекском литературном языке. Служебные слова представляют собой языковые единицы, которые не обладают самостоятельным лексическим значением, но выражают грамматические и смысловые отношения между словами и членами предложения. В рамках данной темы анализируются виды служебных слов — послелоги (комакчи), союзы (богловчи) и частицы (юклама), их грамматические свойства, а также функции в речи. Кроме того, на конкретных примерах демонстрируется роль служебных слов в формировании норм литературного языка.

Ключевые слова: служебные слова, послелог, союз, частица, современный узбекский литературный язык, грамматическое средство, члены предложения, синтаксис, языковые единицы, культура речи.

Abstract: This topic highlights the role and significance of function words (auxiliary words) in the modern Uzbek literary language. Function words are linguistic units that do not possess an independent lexical meaning, but express grammatical and semantic relations between words and parts of the sentence. This study analyzes the types of function words — postpositions (*ko'makchi*), conjunctions (*bog'lovchi*), and particles (*yuklama*), their grammatical characteristics, and their functions in speech. Furthermore, the role of function words in shaping the norms of the literary language is demonstrated through specific examples.

Keywords: function words, postposition, conjunction, particle, modern Uzbek literary language, grammatical tool, parts of speech / sentence constituents, syntax, linguistic units, speech culture.

Tilshunoslikka oid ilmiy manbalarda grammatika tilning eng muhim bo'limlaridan biri sifatida talqin qilinadi. U to'g'ri gapirish va yozish qoidalarini o'rganuvchi fan bo'lib, morfologiya hamda sintaksis kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Morfologiya so'z turkumlarini tadqiq etadi va ular mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari hamda alohida guruh so'zlariga bo'linadi. Yordamchi so'z turkumlari esa til tizimida o'ziga xos o'rin egallab, mustaqil lug'aviy ma'no anglatmasligi bilan ajralib turadi. Ular gap bo'lagi vazifasida kelmaydi, balki so'zlar va gaplar o'rtasidagi grammatik munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan yordamchi so'zlar nutqning ravonligi, mazmunning aniq va ta'sirchan ifodalanishida muhim vosita hisoblanadi.[1]

Hozirgi o'zbek adabiy tilida yordamchi so'zlar uch turga bo'linadi: ko'makchilar, bog'lovchilar va yuklamalar. Ko'makchilar ot va otlashgan so'zlardan keyin kelib, ularni boshqa so'zlarga tobelantirib bog'laydi hamda vosita, sabab, maqsad, vaqt va makon kabi ma'nolarni ifodalaydi. Masalan, "qo'li bilan yozdi" birikmasida "bilan" ko'makchisi vosita ma'nosini bildirib, ikki so'z o'rtasidagi munosabatni yuzaga keltirgan. Ko'makchilar sof va funksional turlarga ajraladi. Sof ko'makchilar mustaqil ma'nosini yo'qotgan bo'lsa, funksional ko'makchilar ayrim o'rinlardagina yordamchi vazifada qo'llanadi.

Bog'lovchilar esa gap va gap bo'laklarini o'zaro bog'lash vazifasini bajaradi. Ular teng va ergashtiruvchi bog'lovchilarga bo'linib, nutqda mazmuniy aloqalarni shakllantiradi. Masalan, "va", "hamda" biriktiruv ma'nosini, "ammo", "lekin" zidlov ma'nosini bildiradi. Ergash gaplarni bog'lashda esa "agar", "chunki", "negaki" kabi bog'lovchilar muhim ahamiyatga ega.[2]

Yuklamalar esa gap yoki ayrim so'zlarga qo'shimcha ma'no yuklash uchun xizmat qiladi. Ular so'roq, ta'kid, kuchaytiruv, ayiruv va chegaralash kabi ma'nolarni ifodalaydi. Masalan, "mi" yuklamasi gapni so'roq shakliga keltirsa, "faqat" va "gina" yuklamalari chegaralash ma'nosini anglatadi.

Turkiy tillar tizimida, jumladan, o'zbek tilida yordamchi so'zlar grammatik munosabatlarni ifodalashning muhim vositasi sifatida qadimdan shakllangan. Ular nutqning ixchamligi, mantiqiyligi va uslubiy boyligini ta'minlaydi. Shu sababli yordamchi so'zlarni o'rganish nafaqat grammatik qurilishni anglashda, balki adabiy til me'yorlarini mukammal egallashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.[3]

Yordamchi so'zlar tarkibiga kiruvchi ko'makchilar, bog'lovchilar va yuklamalar o'ziga xos grammatik xususiyatlarga ega. Ko'makchilar ot va otlashgan so'zlardan keyin kelib, ular o'rtasidagi vosita, sabab, maqsad, vaqt va

makon munosabatlarini ifodalaydi. Sof va funksional ko'makchilar tilning grammatik imkoniyatlarini kengaytirib, so'z birikmalarining mazmunini aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. Ayrim hollarda ko'makchilar kelishik qo'shimchalari bilan ma'nodosh vazifada qo'llansa-da, ular grammatik jihatdan o'ziga xos mustaqil yordamchi vosita hisoblanadi.[4]

Xulosa qilib aytganda, yordamchi so'z turkumlari hozirgi o'zbek adabiy tilining grammatik tizimida alohida o'rin tutadi. Ular mustaqil lug'aviy ma'no anglatmasa ham, gap tarkibidagi so'zlarning o'zaro munosabatini ifodalash, fikrning mazmunini aniqlashtirish hamda nutqning ravon va ta'sirchan chiqishini ta'minlashda muhim vazifani bajaradi. Tilning grammatik qurilishi aynan yordamchi so'zlar orqali yanada mukammallashadi va mazmuniy jihatdan boyiydi. Shu sababli yordamchi so'zlarni o'rganish morfologiya va sintaksisning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Bog'lovchilar esa gap bo'laklari va gaplarni bir-biriga bog'lash orqali nutqning mantiqiy izchilligini yuzaga keltiradi. Teng bog'lovchilar uyushiq bo'laklar yoki mazmun jihatdan teng munosabatdagi gaplarni bog'lasa, ergashtiruvchi bog'lovchilar ergash gaplarni bosh gap bilan biriktiradi. Natijada murakkab fikrlarni ifodalash imkoniyati kengayadi. Ayniqsa, "va", "ammo", "lekin", "chunki", "agar" kabi bog'lovchilar nutqda eng faol qo'llanadigan grammatik vositalar sirasiga kiradi.

Yuklamalar esa gapga turli qo'shimcha ma'no, ta'kid, kuchaytiruv, chegaralash yoki so'roq ma'nolarini yuklaydi. Ular nutqning uslubiy ta'sirchanligini oshiradi hamda so'zlovchining munosabatini ifodalashga yordam beradi. Masalan, "-mi", "-chi", "-ku", "ham", "faqat", "-gina" kabi yuklamalar gapning emotsional-ekspressiv xususiyatini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, yordamchi so‘zlar hozirgi o‘zbek adabiy tilining muhim grammatik vositalaridan biridir. Ular mustaqil ma’no anglatmasa-da, so‘z va gaplar o‘rtasidagi munosabatni ifodalashda, nutqning ravonligi va mazmun aniqligini ta’minlashda katta ahamiyatga ega. Ko‘makchi, bog‘lovchi va yuklamalar tilning grammatik boyligini oshirib, fikrni aniq va ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Shu bois yordamchi so‘zlarni o‘rganish o‘zbek tilini mukammal egallashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Turkiy tillar taraqqiyotida yordamchi so‘zlar qadimdan shakllanib kelgan bo‘lib, bugungi o‘zbek tilida ham ular faol grammatik vosita sifatida qo‘llanmoqda. Yordamchi so‘zlar tilning boyligi va imkoniyatlarini namoyon etib, adabiy til me’yorlarini shakllantirishda muhim o‘rin egallaydi. Ularni chuqur o‘rganish o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish, shuningdek, tilning nazariy asoslarini puxta egallashda katta ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, yordamchi so‘z turkumlari nafaqat grammatik birlik sifatida, balki nutq madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida ham qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hojiyev A. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 256.b.
2. Nurmonov A., Mahmudov N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2019. – 416 b.
3. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2020. – 544 b.
4. Shukurov Sh. O‘zbek tilshunosligiga kirish. – Toshkent: Fan, 2017. – 180 b.
5. Mardonova Lobar Umaraliyevna. (2024). TARIXIY MANBALARDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIIY TALQINLARI. IMRAS, 7(6), 56–60.

6. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.
7. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, *11*(12), e2676.
8. Xurramovna, Q. G., & To'raqulovna, D. M. (2025, December). "FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDAGI ONOMOSTIK BIRLIKLARNING BADIIY-POETIK AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION.* (Vol. 1, No. 5, pp. 58-61).
9. Komilovna M. S. Hydronims Formed by the Method of Syntactic and Transonimization //World Bulletin of Social Sciences. – T. 37. – C. 16-18.
10. Sayfullayev, N. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *10*(10), 168-170.
11. Dilshoda, A., Dilfuza, T., Muxlisa, M., & Dildora, A. (2025). MAXTUMQULI SHE'RIYATIDA HAYOTIYLIK. SHOKH LIBRARY, 1(11).
12. Abdurashidovich M. A. LINGUISTIC APPROACH TO NESTED DICTIONARIES AND THEIR HISTORICAL DEVELOPMENT //Multidisciplinary and Multidimensional Journal. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 144-147.
13. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). "LISON UT-TAYR" DOSTONINING BOBLAR BO 'YICHA TASNIFI. *PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI*, *17*(02), 117-121.

14. Zafariddin, Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.
15. Zebiniso, T. (2022). SIFAT SOZ TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI. *Scientific Impulse*, *1*(4), 34-37.